УДК 811.112.2

СЛОВОТВІРНИЙ КОНЦЕПТ НІМЕЦЬКИХ СУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ З МЕТОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Ільчук О.А.,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
o.ilchuk@kubg.edu.ua

Запропонована стаття присвячена когнітивному аспекту дослідження словотвірних одиниць, а саме йдеться про особливості утворення та типологізацію словотвірного концепту. Подано можливу дефініцію словотвірного концепту та визначено його суттєві характеристики. Здійснено спробу класифікувати словотвірні концепти на матеріалі німецьких суфіксальних іменників з метонімічним компонентом.

Ключові слова: *концепт, словотвір, концептуальна ознака, концептуалізація, німецька мова.*

Ильчук О.А.

Словообразовательный концепт немецких суффиксальных имен существительных с метонимическим компонентом

Предлагаемая статья посвящена когнитивному аспекту исследования словообразовательных единиц, а именно речь идет об особенностях образования и типологизации словообразовательного концепта. Подано возможную дефиницию словообразовательного концепта и определены его существенные характеристики. Предпринята попытка классифицировать словообразовательные концепты на материале немецких суффиксальных существительных с метонимическим компонентом.

Ключевые слова: *концепт, словообразование, концептуальный признак, концептуализация, немецкий язык.*

O. Ilchuk

Word-building concept of German suffixal nouns with metonymical component

If many scientific researches are devoted to the study of lexical and grammatical concepts, then the question of the word-building concept has not been adequately researched in linguistic studies. The purpose of the article is to provide a definition and outline the specifics of the word-building concept, to present the possible typology of word-building concepts on the example of a group of suffixal nouns of modern German with metonymic component.

The material of the study is about 3.600 lexical-semantic variants of suffixal nouns of modern German, with the aim of studying word-building concepts, the method of conceptual analysis is used.

Under the word-building concept we understand the information structure that contains the conceptual information of the word-building level about the sets of conceptual elements, conceptual structures and schemes used by the subject when creating or using derivative words.

The subject has conceptual information of the word-building level about word-building suffixes with a certain meaning, possible derivative units, models of their combination (word-building and cognitive models) and can use during the conceptualization information structures of different types. The bearers of word-building concepts are derived units, and the word-building concept is a morphological concept that consists of concepts of derivative morpheme and of suffix and is subjected to a lexical concept.

Word-building concepts of derived nouns are, for example, OBJECT OR OBJECT AS RESULT OF ACTION, PERSON FOR RESIDENCE OR STAY, RESULT OF ACTION, PLACE FOR EXECUTABLE ACTION, where the first part of the name of the word-building concept corresponds to morphological concept of suffixal morpheme (SUBJECT, PERSON, RESULT, PLACE), and the second part is the morphological concept of a derivative morpheme (AS THE RESULT OF ACTION, FOR RESIDENCE OR STAY, OF ACTION, FOR EXECUTABLE ACTION).

In general, derived nouns with suffixal formant represent word-building concepts that belong to the group of concepts BEING AND HUMAN ACTIVITY (46 %), OBJECT (27 %), PERSON (22 %), PLACE (4 %), PLANTS AND ANIMALS (1 %).

Further study of the word-building concept should be continued, in our opinion, by involving other groups of word-building units, including complex ones, which will clarify the proposed definition of word-building concept and establish clear criteria for the separation of word-building concepts.

Key words: *concept, word-building, conceptual feature, conceptualization, German.*

Вступ. У питанні лексичних та граматичних концептів, які презентуються лексичними, морфологічними й синтаксичними засобами, є чимало вагомих напрацювань, але питання словотвірного концепту поки що недостатньо висвітлено у мовознавчих студіях (Л.М. Борисенкова, О.П. Шишліна, А.Т. Сидорова), хоча словотвірний концепт є не менш важливим, ніж інші типи концептів. **Актуальність** даного дослідження зумовлена загальною тенденцією лінгвістичних студій на дослідження різних типів когнітивних структур у процесах формо- та змістотворення. **Мета статті** — надати визначення та окреслити специфіку словотвірного концепту, презентувати можливу типологію словотвірних концептів на прикладі групи похідних суфіксальних іменників сучасної німецької мови.

Критичний огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез і тощо. Словотвірний концепт визначають як "… абстрактну інформаційну структуру у свідомості людини, яка реалізується в мовленні при творенні похідних основ" [6, 13]. Словотвірний концепт утворюється словотворчими засобами у результаті словотворчих процесів, наприклад, утворення похідного або складного слова. Інформація, яку зберігає і відтворює словотвірний концепт, — це знання про словотворчі засоби та структури, які слугують концептуалізації певного фрагмента дійсності: «Словотвірний концепт являє собою згусток інформації про наявність у мові структур, схем і компонентів, які здатні відтворити певний образ на словотвірному рівні» [6, 13].

Однією з особливостей словотвірного концепту є той факт, що за допомогою словотворчих засобів здійснюється концептуалізація тієї найважливішої інформації, яка не може бути виражена лексичним значенням, мова йде про пресупозиції як знання про типові ситуації, які існують між денотатами твірної і похідної одиниці в об'єктивній реальності [5].

Ще однією суттєвою характеристикою словотвірного концепту є його комплексний, інтегрований характер, який є результатом формування словотвірного концепту *«з опорою на вже існуючі конвенційні номінації, словотвірні форманти і моделі»* (переклад наш. — *О.І.)* [2, 5]. Іншими словами, для формування словотвірного концепту використовуються в якості основи номінації наявні у свідомості та у мові словотвірні одиниці, моделі та засоби.

У структурному плані словотвірний концепт представлений морфемами, які відображають когнітивну структуру та виконують функцію ментальної репрезентації: «За МС (морфемною структурою. — *примітка наша)* знаходиться певна концептуальна сутність, яка представляє собою інтеграцію знань, яка експлікується морфемами, що складають цю структуру» [5, 18].

Методологія дослідження. Матеріалом дослідження слугують близько 3.600 лексико-семантичних варіантів похідних суфіксальних іменників сучасної німецької мови, відібраних методом суцільної вибірки зі словників. Для встановлення структури, змісту та типології словотвірних концептів ми застосували метод концептуального аналізу. Побудові типології словотвірних концептів передувало виявлення концептуальної структури шляхом побудови пропозиційних схем та з'ясування концептуальних ознак (твірної одиниці та суфікса) досліджуваних мовних одиниць.

Дослідження та обговорення. Під *словотвірним концептом* ми розуміємо інформаційну структуру, що містить концептуальну інформацію словотвірного рівня про набори концептуальних елементів, концептуальні структури і схеми, яка використовується суб'єктом при творенні або вживанні похідних слів.

Словотвірний концепт МІСЦЕ похідних суфіксальних іменників містить інформацію про концептуальну структуру похідної одиниці, яка утворена концептом твірної одиниці (це може бути дієслівний, іменниковий або прикметниковий концепт) та концептуальною ознакою суфікса (а саме суфіксом з локативним значенням), а також про концептуальний зміст похідного іменника, який складають концептуальні ознаки твірної одиниці (дія, особа, ознака тощо) та концептуальна ознака суфікса.

Суб'єкт володіє концептуальною інформацією словотвірного рівня про словотворчі суфікси з локативним значенням, можливі твірні одиниці, моделі їх поєднання (словотвірні та когнітивні моделі) та може використати при концептуалізації місця інформаційну структуру типу місце за дією або надати перевагу іншим інформаційним структурам з локативним значенням, таким, як місце за особою або предметом.

Похідні суфіксальні іменники з метонімічним компонентом є засобами вербалізації словотвірних концептів метонімічного типу, тобто таких, які базуються на відношенні каузальної, атрибутивної, локальної, кількісної суміжності між концептуальними ознаками твірної та похідної одиниці: наприклад, словотвірні концепти МІСЦЕ ЗА ВИКОНУВАНОЮ ДІЄЮ, МІСЦЕ ЗА ПРАЦЮЮЧОЮ ОСОБОЮ, МІСЦЕ ЗА ВИКОРИСТОВУВАНИМ АБО ВИГОТОВЛЮВАНИМ ПРЕДМЕТОМ містять локальний тип метонімічного відношення між твірною одиницею (ДІЯ, ОСОБА, МІСЦЕ) та похідною одиницею (МІСЦЕ).

Реалізація словотвірного концепту розпочинається через сприйняття та концептуалізацію фрагмента реальності, коли за допомогою когнітивних операцій виділяються концептуальні ознаки, далі відбувається пошук серед наявних у ментальності людини інформаційних структур

і звернення до словотвірних концептів, потім обирається словотвірна модель та словотворчі засоби відповідно до знань, які потрібно передати про фрагмент реальності.

Словотвірний концепт має ряд специфічних рис. По-перше, вербалізаторами словотвірних концептів є лише похідні одиниці, тоді як носіями лексичних концептів є усі мовні одиниці — як непохідні, так і похідні. Тому як одиниця лексичної системи мови похідне слово є носієм лексичного концепту, який передається окремими словами, та як одиниця словотвірної системи мови похідне слово є носієм словотвірного концепту.

По-друге, словотвірний концепт належить до типу морфологічних концептів, які виражаються поряд з граматичними морфемами також словотворчими морфемами — твірними та афіксальними: «Концепт, який передається морфологічно, — це виражена морфологічною формою одиниця знання про представлення світу у мові, тобто одиниця мовного знання, яка передає спосіб мовної репрезентації знання енциклопедичного» *(переклад наш — О.І.)* [1, 3]. Враховуючи, що словотвірні засоби також передають морфологічні концепти, то дане визначення морфологічно вираженого концепту можна розширити до «концепт, який передається морфологічно, — це виражена морфологічною формою або деривацією морфемою одиниця знання …».

По-третє, словотвірний концепт утворюють морфологічні концепти нижчого рівня — твірної та суфіксальної морфем, а власне словотвірний концепт підпорядковується концепту вищого рівня — лексичному концепту: «Саме морфоконцепти, що у вербальній репрезентації являють собою словотвірні (деривацій ні) морфеми, найбільшою мірою обумовлюють зростання кількості лексикалізованих концептів» [3, 3].

Словотвірний концепт похідних іменників (ПОХІДНА ОДИНИЦЯ) утворений морфологічним концептом твірного слова (ТВІРНА ОДИНИЦЯ) та морфологічним концептом суфікса. Морфологічними концептами твірної одиниці та суфікса похідних іменників є ДІЯ, ОЗНАКА, ПРЕДМЕТ, ОСОБА, МІСЦЕ, ПРЕДМЕТ, ЖИВА ІСТОТА. Словотвірними концептами похідних іменників є, наприклад, ПРЕДМЕТ ЯК ОБ'ЄКТ АБО РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ, ОСОБА ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ АБО ПЕРЕБУВАННЯ, РЕЗУЛЬТАТ ЗА ДІЄЮ, МІСЦЕ ЗА ВИКОНУВАНОЮ ДІЄЮ, де перша частина назви словотвірного концепту відповідає морфологічному концепту суфіксальної морфеми (ПРЕДМЕТ, ОСОБА, РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ, МІСЦЕ), а друга частина — морфологічному концепту твірної морфеми (ЯК ОБ'ЄКТ АБО РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ, ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ АБО ПЕРЕБУВАННЯ, ЗА ДІЄЮ, ЗА ВИКОНУВАНОЮ ДІЄЮ).

У цілому похідні іменники з суфіксальним формантом представляють групи словотвірних концептів, серед яких: БУТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ (46 %), ПРЕДМЕТ (27 %), ОСОБА (22 %), МІСЦЕ (4 %), РОСЛИНИ ТА ТВАРИНИ (1 %). Ми зупинимося на типології словотвірного концепту БУТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ суфіксальних іменників сучасної німецької мови з метонімічним компонентом, який становить найбільшу групу.

Словотвірний метонімічний концепт БУТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ представлений п'ятьма концептами:

1. ПРОЦЕС або РЕЗУЛЬТАТ ЗА ДІЄЮ (75 %):
   Überhaupt seien 54 Prozent an Nato- und EU-Staaten exportiert worden, oft auch als Zulieferung für dortige Rüstungsunternehmen [Die SZ, 19.02.2016]. *Zulieferung* у даному випадку має значення *«постачання комплектувальних»*.
2. СТАН ЗА ДІЄЮ АБО ОЗНАКОЮ АБО ОСОБОЮ (ВКЛЮЧНО З (СТОСУНКИ/ЗВ'ЯЗКИ/ПОСАДА) (12 %):
   Einsamkeit, sagte er einmal, sei der Aggregatzustand, mit dem er sich am tiefsten befreundet habe [Die Zeit, 11.02.2016]. *Einsamkeit* у даному випадку має значення *«самотність»*.
3. ПОВЕДІНКА ЗА ОСОБОЮ АБО ДІЄЮ (7 %):
   Die Bewertung des Aufstands spaltet Polen bis heute : Für die einen ist er Ausdruck von Heldentum, für die anderen sinnloses Blutvergießen [Die Zeit, 01.08.2015]. *Heldentum* у даному випадку має значення *«героїзм»*.
4. ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЧИ ОКРЕМА ДІЯ ЗА ДІЄЮ АБО ОСОБОЮ АБО ОЗНАКОЮ (4 %):
   <...> *"Dieser Vollversammlung wurde die heilige Aufgabe mitgegeben, Entsetzlichkeiten wie den Holocaust für immer zu verhindern"* [Die Zeit, 22.01.2015]. *Entsetzlichkeiten* у даному випадку має значення *«жахливі дії»*.
5. СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ДІЄЮ АБО ОСОБОЮ (2 %):
   Fuchs will daher vorerst mit einer kleinen Gruppe testen, ob er auch Deutsche für Schnitzerei begeistern kann [Die SZ, 07.07.2016]. *Schnitzerei* у даному випадку має значення *«різьблення»*.

Усі концепти, окрім РЕЗУЛЬТАТ ЗА ДІЄЮ, можуть бути утворені різними концептуальними ознаками. СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ може бути утворений концептуальними ознаками дії або особи: концепт СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ слова *Schnitzerei «різьблення»* утворений концептуальною ознакою дії дієслова *schnitzen «різьбити»* або концептуальною ознакою особи іменника *Schnitzer «різьбяр»*.

СТАН може бути утворений концептуальними ознаками дії (концепт слова *Begeisterung «захоплення»* утворений концептуальною ознакою дії дієслова *begeistern «захоплювати»)*, ознаки (концепт слова *Machtlosigkeit «безсилля»* утворений атрибутивною концептуальною ознакою прикметника *machtlos «безсилий»*) або особи (концепт слова *Kameradschaft «приятелі»* утворений концептуальною ознакою особи іменника *Kamerad «приятель»*).

Загалом виявлені концепти представляють різні аспекти буття та діяльності людини: процес або результат, стан, поведінку, висловлювання чи окрему дію, сферу діяльності. Засобами об'єктивації словотвірного концепту БУТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ є твірні акціональні, субстантивні, атрибутивні основи, а також суфікси *-e, -ei (-erei), -er, -heit (keit, -igkeit), -nis, -schaft, -tum, -ung.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті запропоновано визначення та надано характеристику словотвірного концепту, представлено загальну типологію словотвірних концептів на прикладі групи суфіксальних іменників сучасної німецької мови. Детальніше вивчення словотвірного концепту слід продовжити, на наш погляд, залучивши інші групи словотвірних одиниць, у тому числі складних, що дозволить уточнити запропоновану дефініцію словотвірного концепту та встановити чіткі критерії виділення словотвірного концепту.

ДЖЕРЕЛА

1. Беседина Н.А. Роль морфологических категорий в организации языка как когнитивной системы / Н.А. Беседина ; БелГУ // Когнитивные исследования языка : сб. науч. тр. / Тамб. гос. ун-т и др. ; гл. ред. Е.С. Кубрякова. — Москва ; Тамбов, 2010. — Вып. VII : Типы категорий в языке. — С. 363–371.
2. Борисенкова Л.М. Морфологическая и семантическая деривация в когнитивном аспекте : на материале немецкого языка : автореферат дис. ... доктора филологических наук : 10.02.04 / Л.М. Борисенкова; [Место защиты: Нижегор. гос. лингвист. ун-т им. Н.А. Добролюбова]. — Нижний Новгород, 2010. — 39 с.
3. Гармаш О.Л. Структура концептів морфологічного та лексичного змісту як складових концептосистеми сучасної англійської мови / О.Л. Гармаш // Мовні і концептуальні картини світу. — 2013. — Вип. 43(1). — С. 245–251.
4. Ільчук О.А. Концептуальна структура та концептуальний зміст похідних іменників німецької мови з метонімічним суфіксальним формантом / О.А. Ільчук // Мова і культура. — К. : Видавн. дім Д. Бураго, 2016. — Вип. 19. — Т. I(181). — С. 261–268.
5. Сидорова Т.А. Проблема мотивированности слов фразеологизированной морфемной структуры в современном русском языке (системно-функциональный и когнитивный аспекты) : автореф. дис. … д-ра филол. наук / Сидорова Т.А. — Н. Новгород, 2007. — 45 с.
6. Шишліна О. Поняття словотвірного концепта / О. Шишліна // Філологічні науки. — 2011. — Вип. 8. — С. 110–115.
7. Шишліна О.П. Словотвірний потенціал іменників — термінів рослинництва в сучасній німецькій мові (структурно-семантичний і когнітивний аспекти) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.П. Шишліна ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2010. — 20 с.
8. Ilchuk O. Das konzeptuelle metonymische Modell der abgeleiteten Substantive des modernen Deutsch mit den heimischen Suffixen / Ilchuk O. // European Journal of Literature and Linguistics.— Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. — № 4.— 2016. — P. 60—62. DOI: dx.doi.org / 10.20534 / EJLL — 16 — 4 — 60 — 62
9. Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache. — Berlin : Brandenburgische Akademie der Wissenschaften [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.dwds.de/
10. Sueddeutsche Zeitung (SZ) [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www. sueddeutsche.de
11. Zeit Online [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.zeit.de

REFERENCES

1. Besedina, N. A. (2010). Rol morfologicheskikh kategorii v organizatsii yazyka kak kognitivnoi sistemy [The Role of Morphological Categories in the Organization of Language as a Cognitive System]. Kognitivnyie issledovaniia yazyka : sb. nauch. tr., Tamb. gos. un-t i dr., VII, 363–371.
2. Borisenkova, L. M. (2010). Morfologicheskaia i semanticheskaia derivatsiia v kognitivnom aspekte: na materiale nemetskogo yazyka: avtoreferat dis. ... doktora filologicheskikh nauk [Morphological and Semantic Derivation in the Cognitive Aspect]. Nizhegor. gos. lingvist. un-t im. N.A. Dobroliubova, 39 p.

3. Harmash, O. L. (2013). Struktura konceptiv morfolohichnoho ta leksychnoho zmistu yak skladovykh kontseptosystemy suchasnoi anhliskoi movy [The Structure of the Concepts of the Morphological and Lexical Contents as Components of Concept System of Modern English]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 43(1), 245–251.
4. Ilchuk, O. A. (2016) Kontseptualna struktura ta kontseptualnyi zmist pokhidnykh imennykiv nimetsjkoi movy z metonimichnym sufiksalnym formantom [Conceptual Structure and Conceptual Content of Derived Nouns of German with Metonymical Suffixal Formant]. Mova i kultura, K., Vydavn. dim D. Buraho, 19, T. I (181), 261–268.
5. Sidorova, T. A. (2007). Problema motivirovannosti slov frazeologizirovannoi morfemnoi struktury v sovremennom russkom yazyke (sistemno-funktsionalnyi i kognitivnyi aspekty): avtoref. dis. … d-ra filol. nauk) [The Problem of Motivating the Words of the Phraseological Morpheme Structure in Modern Russian (system-functional and cognitive aspects)]. N. Novgorod, 45 p.
6. Shyshlina, O. (2011). Poniattia slovotvirnoho kontsepta [Word-formation Concept]. *Filolohichni nauky,* 8, 110–115.
7. Shyshlina, O. P. (2010). Slovotvirnyi potentsial imennykiv — terminiv roslynnytstva v suchasnii nimetskii movi (strukturno-semantychnyi i kohnityvnyi aspekty): avtoref. dys... kand. filol. nauk [Word-formation Potential of the Nouns —Crop Growing Terms in Modern German (structural, semantic and cognitive aspects)]. Kharkivskyi natsionalnyi un-t im. V. N. Karazina, 2010, 20 p.
8. Ilchuk, O. (2016). Das konzeptuelle metonymische Modell der abgeleiteten Substantive des modernen Deutsch mit den heimischen Suffixen, European Journal of Literature and Linguistics, Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, № 4, 60—62. DOI: dx.doi.org / 10.20534 / EJLL — 16 — 4 — 60 — 62
9. Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache.
https://www.dwds.de/
10. Sueddeutsche Zeitung (SZ).
http://www. sueddeutsche.de
11. Zeit Online.
http://www.zeit.de